

УДК 355.01:355.43(470+571)(477)

DOI: <https://doi.org/10.23939/dg2022.02.109>**Гунько Леонід Володимирович***аспірант**Навчально-наукового інституту державного управління**Національного університету «Львівська політехніка»*

ORCID 0000-0003-1725-937X

e-mail: gunkoleonid3@gmail.com

ПАРАДИГМА НЕЛІНІЙНОСТІ І АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Проаналізовано розуміння парадигми нелінійності в сучасних умовах порівняно з лінійним баченням світу, показано основні складові переваг нелінійного підходу у збройних конфліктах, обґрунтовано зв'язок нелінійного підходу до ведення бойових дій з перемогами Збройних сил України (далі – ЗСУ) над військами агресора в умовах повномасштабної війни російської федерації (далі – рф) проти України.

Ключові слова: парадигма; нелінійність; лінійність; війна; агресія рф проти України.

Постановка проблеми. Повномасштабна агресія рф проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, засвідчила величезні загрози національній безпеці України, призвела до потреби переосмислення принципів, стратегії і тактики ведення війни в сучасних умовах. Зміни природи війни, які характеризуються невизначеністю, непередбачуваністю поведінки суперників, необхідністю пристосовуватися до оточуючого середовища вимагають змін у веденні бойових дій. Розуміння нелінійної природи війни дозволить приймати ефективні рішення військовому керівництву на стратегічному, тактичному рівнях.

Аналіз останніх досліджень. Досліджуючи нелінійну природу війни, ми спостерігаємо різні підходи. Так, П. Померанцев, розглядаючи агресію рф проти України, називає «гібридну війну» нелінійною війною, що пов'язує зі зростанням ролі невійськових способів ведення конфлікту [6]. Аналізуючи дифузну війну, Г. Почепцов торкається питання нелінійності, коли розуміння загрози приходить лише за наслідками. Він пов'язує нелінійність із хаосом, бо детермінований хаос не може проявитися в лінійних системах. Погоджується з тим, що нелінійна війна – це атака по багатьох напрямках одночасно [7].

Нелінійну природу війни досліджує також Р. Арзуманян. Розглядаючи теорію війни Клаузевіца, він наголошує, що останній визначив війну як нелінійний феномен, наслідком якого є складність і неперед-

бачуваність [2]. В. Горбулін у своїй роботі «Як нам перемогти Росію у війні майбутнього», не говорячи прямо про нелінійність війни, аналізує низку характеристик нелінійної війни [3].

Вище перелічені автори розглядають важливі питання, пов'язані з нелінійним характером війни, але важливим є питання, як теорія отримує своє обґрунтування в умовах широкомасштабної агресії РФ проти України. **Метою дослідження** є аналіз застосування принципів нелінійності для прийняття рішень військовим командуванням України в умовах реальних бойових дій.

Виклад основного матеріалу. У травні 2020 року на замовлення Пентагону аналітичний центр RAND провів дослідження стосовно моделювання та оцінки війн майбутнього, зокрема важливий для України висновок: «Военно-політичній обстановці в кожному із регіонів уже сьогодні властива висока ступінь мінливості і невизначеності. В результаті збройні конфлікти можуть виникнути із-за помилкової оцінки намірів сторін, неконтрольованої ескалації конфлікту» [3, с. 17].

В. Горбулін постійно наголошував на розробці асиметричних механізмів протидії і потенційному розширенню агресії РФ проти України з використанням військових важелів, що і вилилось в повномасштабну війну РФ проти України в 2022 р.

Зростання складності суспільних процесів у світі, глобалізації економіки, збільшення загроз міжнародній безпеці проявляється в непередбачуваності й нестабільності, призводить до потреби розробки нових підходів до ведення війни.

Термін «парадигма» походить від грец. *παράδειγμα*, що означає «приклад, взірець» і який розуміють як «сукупність фундаментальних наукових уявлень і термінів, яка сприймається і поділяється науковим співтовариством і властива певному періоду розвитку науки» [14, с. 85–86].

Ньютонівське або лінійне бачення залишалось домінантною парадигмою у світі у ХХ ст. і передбачало класичне уявлення про причинно-наслідкові відносини процесів і подій, а також пропорційність, адитивність тощо. Пропорційність характеризується відповідністю між збудженням на вході й виході системи, а адитивність передбачає можливість розбиття цілого на складові. Фактично, якщо система лінійна, то, володіючи інформацією про частину її структури і функцій, можна визначити систему загалом [1, с. 8].

Під нелінійною парадигмою розуміють систематизацію природних, суспільних явищ і процесів як нелінійного феномену [Там само]. До основних характеристик нелінійної парадигми належать: складність і непередбачуваність, адаптивність, хаотичність, відкритість, чутливість до початкових умов, велика кількість зворотних зв'язків.

Розвиток нелінійного погляду на війну пов'язаний з іменем Клаузевіца, який фактично є символом нелінійності у військовій сфері. Найвідомішим виразом, який показує зв'язок політики з війною, є фраза Клаузевіца, що «Війна є продовженням політики іншими засобами» [2, с. 120]. Розглядаючи взаємозв'язок політики і війни, Клаузевіц наголошував, що не можна їх розглядати як первинність політики і вторинність війни. Їхній взаємозв'язок є складнішим. Згідно з нелінійним підходом політика і війна – це складні нелінійні явища, взаємовідносини між якими повинні бути охарактеризовані як взаємовплив, реалізований через багаточисельні зворотні зв'язки, а не лише через ієрархічну субординацію [Там само]. Багато критиків інтерпретують некоректно Клаузевіца, змішуючи такі поняття, як форма проведення війни, природа війни, причини конфліктів, зміна озброєнь тощо.

Війна, на думку Клаузевіца, – це «хамелеон», який постійно змінюється і проявляє себе в кожному окремому випадку по-різному. На його думку, війни володіють двоїстою природою: об'єктивною і суб'єктивною. Суб'єктивна природа містить такі атрибути, як насильство, тертя, випадковість, невизначеність. Для суб'єктивної природи війни характерними є атрибути, які змінюються для кожної війни: збройні сили, доктрини, озброєння, місцевість і т. д. [2, с. 130].

До характерних рис нелінійної війни належать складність, адаптивність, непередбачуваність та випадковість. Ці характерні риси є характерними для стратегічного планування, зокрема стратегії війни. Стратегічне планування в умовах прогнозованої поведінки передбачає наявність неврахованих факторів. Невідоме/невизначеність є головним об'єктом стратегії і саме тому майбутнє важко передбачити [9].

Процес переосмислення війни з точки зору нелінійної парадигми ініціюють військові поразки, які змушують зрозуміти причини поразки, освоїти нову стратегію, тактику з метою пристосуватись до нових реалій.

Лінійне бачення війни передбачає встановлення безпосередніх зв'язків між дією та результатами, коли отримання значних результатів на полі бою передбачає застосування масованих заходів. Тобто, якщо правильно заплановано військову операцію і залучено необхідну кількість ресурсів, то перемога буде забезпечена незалежно від дій суперника і незалежно від стратегії суперника. Проведення бойових дій збройними силами рф дає підстави стверджувати, що саме так і буде її стратегія. Відсутність перемог на полі бою військовим командуванням рф сприймається лише як помилки планування та недостатні залучені ресурси.

Розробник стратегії непрямих дій, британський військовий, теоретик Базіл Ліддел Гарт вважав основними її елементами рух і раптовість. У сучасних війнах варто віддавати перевагу не стільки бою, скільки маневру. Метою має бути не бій як самоціль, а порушення стратегічної стійкості супротивника [5]. Розглядаючи ведення бойових дій до війни РФ проти України з точки зору стратегії непрямих, можна стверджувати, що росіяни застосовують прямі дії, що нагадують Першу світову війну.

Прикладом застосування прямих дій, відсутності маневру можуть бути 60-кілометрові російські колони військової техніки на початку війни, які були зупинені через вправні точкові атаки ЗСУ й призвели до відступу росіян.

Уже у квітні Збройні сили РФ перейшли до зміни тактики: прямого наступу з безперервними артилерійськими обстрілами у дусі Першої світової війни. Результат застосування цих нововведень не відповідає втратам і залученим величезним ресурсам, а російська армія показала нерозуміння сучасної війни. Тактичні рішення, планування, взаємодія родів військ та командування на вищому рівні організовані виявилися на неналежному рівні [10].

Західні аналітики, досліджуючи спроможності «другої найкращої армії світу», звертали увагу на дорогу високотехнологічну «модернізацію» російських збройних сил, на технічні характеристики озброєння, перетворення армії на більш професійну, на зміст наступальної доктрини та створення батальйонних тактичних груп.

Наявність гарного спорядження та гарної доктрини мало свідчить про те, як армія поводитиметься на війні. Щоб передбачити це, необхідно проаналізувати не лише її оснащення й доктрину, а й здатність проводити складні операції, її важливі логістичні потреби й структуру, а також готовність її солдатів битися й помирати на війні. Важливо подумати про те, як ця армія буде діяти, коли сильний противник відкриє вогонь у відповідь, як буде функціонувати в умовах хаосу на полі бою. Загалом війни ніколи не йдуть за планом [13].

Повномасштабна агресія РФ проти України характеризується тим, що РФ веде традиційну лінійну війну проти України, яка використовує нелінійні підходи до ведення бойових дій.

Характерними рисами лінійної війни, яку веде РФ, є:

- надмірна централізація прийняття рішень на всіх рівнях військової організації, відсутність зворотних зв'язків у прийнятті рішень на полі бою, у логістиці, у плануванні;
- жорстка вертикаль виконання військових наказів зверху донизу, блокування ініціативи на низових рівнях у збройних силах;

– побудова стратегії війни на прямих і пропорційних зв'язках між причинами й наслідками, отримання значних результатів за значних залучених ресурсів, що призводить до усунення причини поразок на полі бою через залучення додаткових ресурсів, зокрема людських, технічних, озброєнь тощо;

– низький професійний рівень підготовки командного складу на середньому та вищому рівнях;

– відсутність гнучкості, креативності та нездатність до навчання;

– розгляд військових операцій як замкнених систем;

– середовище, зовнішні фактори, зокрема стратегія, можливі дії суперника, у плануванні враховуються не повною мірою.

Аналізуючи військові дії в повномасштабній війні РФ проти України, закордонні експерти звертають увагу на майстерність командирів ЗСУ, високий рівень їхньої підготовки. Головною перевагою української армії, на думку закордонних експертів, є майстерність командирів на всіх рівнях управління, тактика несподіваних наступальних операцій і інформаційні атаки проти ворога [12].

Із допомогою несподіваних атак, інформаційних операцій, знищення логістики, мереж зв'язку, артилерійських позицій та командних пунктів із вищим військовим командуванням ЗСУ підірвали фізичну (знищення передових і тилкових підрозділів Збройних сил РФ), моральну (демонстрація поразок РФ в інтернеті та ЗМІ, підлив бойового духу через знищення командування) та інтелектуальну (підштовхування ворога до імпульсивних кроків) боєздатність російських солдат.

Австралійський генерал-майор у відставці М. Раян у своїй статті в журналі «Economist» наголошує, що «для тих, хто уважно спостерігає за українцями, час міг стати несподіванкою, але не метод. З самого початку цієї війни українці постійно дивували росіян своєю компетентністю і тактичною винахідливістю, атакуючи їх слабкі місця і змушуючи їх постійно знижувати свої стратегічні амбіції» [12].

Характеризуючи складові стратегічної і тактичної виучки командирів ЗСУ, М. Раян пояснює всю складність планування на полі бою: «Оперативне проєктування є важливим аспектом в плануванні і проведенні широкомасштабних бойових дій. Грамотний оперативний план дозволяє військовим командирам вибудовувати послідовність тактичних дій на полі бою для досягнення стратегічних і політичних результатів. Це дуже складний процес, який вимагає пріоритетності обмежених ресурсів, як-от системи HIMARS, авіаційна підтримка і радіоелектронна боротьба. Несподіванка і обман мають вирішальне значення» [12].

Використовуючи на полі бою адаптивні, тактично компетентні управлінські рішення, ЗСУ ставлять і досягають цілей, неочевидних для Збройних сил РФ.

Можна наголосити на характерних ознаках нелінійності у діях ЗСУ у війні: високий рівень управління і керування військами, адаптивність прийнятих рішень на полі бою та прийняття стратегічних та тактичних рішень командирами ЗСУ, про справжню мету яких на полі бою ворог розуміє лише за негативними наслідками.

Британський військовий історик і теоретик Б. Л. Гарт описав це як непрямий підхід. У своїй класичній книзі «Стратегія» він пише, що «ефективні результати у війні рідко досягаються, якщо підхід не був достатньо “непрямим” для того, щоб гарантувати неготовність супротивників зустрітися з ним. Ця “непрямота” зазвичай була фізичною і завжди психологічною» [6].

Б. Л. Гарт стверджував, що ключ до перемоги полягає в тому, щоб завдати удару там, де його найменше очікують. Це дезорієнтує ворога психологічно, фізично та уможливорює порівняно безкровну перемогу.

Після оприлюднення намірів про перехід до більш інтенсивної фази битви за Херсон, Україна не прагне масово переміщати танки в бік позицій росіян. Натомість промацують лінію фронту, намагаючись оцінити розташування й силу російських військ, атакувати слабкі місця, обережно просуватися вперед і, найголовніше, продовжувати регулярне виснаження російських сил. Цей вид бойових дій, який передбачає повільне нарощування наступальної спроможності, провокування ворога на переміщення своїх військ і ресурсів саме туди, де їх легше знищити, і довготривале виснаження постачання, не схожий на уявлення багатьох аналітиків про те, як виглядає сучасна війна. Але такий підхід використовує переваги України, збільшуючи російські втрати [11].

Можна зробити висновки щодо дій ЗСУ. По-перше, наступальні дії ЗСУ – це результат серії спланованих атак, поєднаних в єдиному оперативному плані. По-друге, наявність командирів, що є досвідченими стратегами та тактиками, які вміють збалансувати ризики на полі бою. По-третє, наслідки бойових дій виникають раптово і нізвідки, схоже на ефект метелика, коли незначна подія веде до значних наслідків.

Здатність ЗСУ проводити різноманітні добре організовані й одночасні військові кампанії є результатом застосування принципів нелінійності на полі бою.

Характерними рисами нелінійної війни, що властиво підрозділам ЗСУ, є:

- підтримка ініціативи на всіх рівнях військової організації;

- висока стратегічна та тактична виучка командного складу на всіх рівнях;
- адаптивність прийняття та втілення рішень в бойових умовах;
- побудова стратегії та тактики з використанням асиметричних рішень в умовах обмежених ресурсів;
- використання високотехнологічної та високоточної зброї;
- війна розглядається як нерівноважна, відкрита, нелінійна система чутлива до початкових умов з неперервними зворотніми зв'язками;
- маневреність і «роїння», яке розуміють як бойовий вплив за багатьма напрямками одночасно.

Застосування нелінійного підходу до ведення бойових дій починає давати позитивні результати і показує, що той, хто розглядає війну як складну нелінійну систему, має вищі шанси на перемогу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виходячи з того, що повномасштабна військова агресія рф проти України відбувається в умовах, коли рф і Україна використовують різні підходи до планування здійснення бойових дій, можна стверджувати, що Україна поступово буде перемагати на полі бою в конвенційній війні за умови отримання відповідної кількості та якості військово-технічної допомоги. «Матеріальною основою українського супротиву повинна залишатися значна за обсягами військово-технічна допомога країн-партнерів» [4]. До того ж ключовим є створення чи нарощування спроможностей ЗСУ, зокрема збільшення досяжності засобів ураження. Подальшого аналізу та досліджень потребують питання розвитку стратегії й тактики наступальних дій в умовах війни.

Список використаної літератури

1. Арзуманян Р. Метафора нелинейности в социальных системах. URL: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-256425.html?page=3>.
2. Арзуманян Р. Нелинейная природа войны. *21-й ВЕК*. 2005. № 1. С. 109–149.
3. Горбулин В. Как победить Россию в войне будущего. Киев: Брайт Букс, 2020. 256 с.
4. Залужний В., Забродський М. Перспективи забезпечення воєнної кампанії 2023 року: український погляд. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3566162-ak-zabezpeciti-voennu-kampaniu-u-2023-roci-ukrainskij-poglad.html>.
5. Латишев К. Стратегія непрямих дій Б. Г. Ліддела Гарта: вчення «алхіміка війни» з Туманного Альбіону. URL: <https://plomin.club/strategy-indirect-approach-liddell-hart/>.
6. Мік Раян: українці виявилися майстрами війни 21 століття. У них є чому повчитися. URL: <https://texty.org.ua/fragments/106724/mik-rayan-ukrayinci-vyuvylysyamajstramy-vijny-21-stolittya-u-nyh-ye-chomu-povchytyasya/>.

7. Померанцев П. Україна і початок «нелінійної» війни. *Критика*. 2015. № 1–2. С. 14–23.
8. Почепцов Г. Диффузная война с точки зрения теории нелинейных и нетрадиционных войн. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/19743/2017-10-01-dyffuznaya-voyna-s-tochky-zreniya-teorii-nelineynykh-y-netradytsyonnykh-voyn/>.
9. Почепцов Г. Г. Стратегія як методологія роботи з невідомим. URL: https://pidruchniki.com/20080215/politologiya/strategiya_metodologiya_roboti_nevidomim.
10. Стратегія «тисячі бджолиних укусів». Українці майстерно застосовують непрямий підхід у війні – WP. URL: <https://texty.org.ua/fragments/107563/strategiya-tysyachi-bdzholynyh-ukusiv-ukrayinci-majsterno-zastosovuyut-nepryamyj-pidhid-u-vijni-wp/>.
11. Україна веде війну нового типу – The Atlantic. URL: <https://texty.org.ua/fragments/107679/ukrayina-vede-vijnu-novoho-typu-the-atlantic/>.
12. Украина использует «стратегию коррозии»: австралийский генерал описал тактику ВСУ. URL: <https://hvylya.net/news/261431-ukraina-ispolzuet-strategiyu-korrozii-avstraliyskiy-general-opisal-taktiku-vsu>.
13. Хороше оснащення і доктрина мало говорять про те, як армія поведеться на війні, – Філіпс Пейсон О’Браєн. URL: <https://texty.org.ua/fragments/106207/horoshe-osnashennya-j-doktryna-malo-hovoryat-pro-te-yak-armiya-povedetsya-na-vijni-fillips-pejson-obrajyen/>.
14. Шевчук Б. М. Парадигма нелінійності і прийняття управлінських рішень. *Проблеми розвитку публічного управління в Україні: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. уч. (Львів, 11–12 квітня 2019 р.) / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева*. Львів: ЛПІДУ НАДУ, 2019. С. 85–87.

Hunko Leonid Volodymyrovych

*graduate student of the Department of Public Administration
and Public Service Lviv Regional Institute for Public
Administration Lviv Polytechnic National University
ORCID 0000-0003-1725-937X
e-mail: gunkoleonid3@gmail.com*

THE PARADIGM OF NONLINEARITY AND THE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

The understanding of the paradigm of nonlinearity in modern conditions as compared to the linear vision of the world is analyzed, the main components of the advantages of the nonlinear approach in armed conflicts are shown, the connection of the nonlinear approach to the conduct of hostilities with the victories of the Armed Forces of Ukraine over the aggressor's troops in the conditions of a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine is substantiated.

Formulation of the problem. The full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine which began on February 24, 2022, has proved huge threats to the national security of Ukraine, led to the need to rethink the principles, strategy and tactics of warfare in modern conditions. Changes in the nature of war, which are characterized by uncertainty, unpredictability of the opponents' behavior, the need to adapt to the surrounding environment, require changes in the conduct of hostilities. Understanding of

the nonlinear nature of war will enable the military leadership to make effective decisions at the strategic and tactical levels.

Analysis of recent research and publications. While studying the nonlinear nature of war, different approaches can be observed. Thus, Peter Pomerantsev, considering the aggression of the Russian Federation against Ukraine, calls the «hybrid war» a nonlinear one, which he associates with the growing role of non-military methods of conducting the conflict [6]. By analyzing the diffuse war, Hryhoriy Pocheptsov touches the issue of nonlinearity when the understanding of the threat comes only after the consequences. He associates nonlinearity with chaos, since deterministic chaos cannot manifest itself in linear systems. He agrees that a nonlinear war is an attack in many directions at the same time [7].

R. Arzumanian, while investigating the nonlinear nature of war and examining Clausewitz's theory of war, emphasizes that the latter defined war as a nonlinear phenomenon, the consequence of which is complexity and unpredictability. V. Horbulin in his work «How we can defeat Russia in the war of the future», without speaking directly about the nonlinearity of war, analyzes a number of characteristic features of a nonlinear war.

Identification of previously unsolved parts of the general problem. The researchers mentioned above consider important issues related to the nonlinear nature of the war, but the most important question is how the theory gets its justification in the conditions of large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine. The purpose of the study is to analyze the application of the principles of nonlinearity for decision-making by the military generalship of Ukraine in the conditions of real combat operations.

Presenting the basic material. The Newtonian or linear vision has recently remained the dominant paradigm in the world that presupposed a classical view of the cause-and-effect relationships of processes and events. The term «paradigm» comes from the Greek word *παράδειγμα* which means «example, model» and which is understood as a set of fundamental scientific ideas and terms, perceived and shared by the scientific community and is characteristic of a certain period of the development of science.

The nonlinear paradigm is understood as the systematization of natural, social phenomena and processes as a nonlinear phenomenon. The main features characterizing the nonlinear paradigm include: the complexity and unpredictability of the system, its adaptability, chaos, openness, sensitivity to initial conditions and a large number of reversed feedback.

The process of rethinking of the war from the point of view of a nonlinear paradigm is initiated by military defeats which make us understand the reasons for the defeat, learn a new strategy and tactics in order to adapt to new realities.

The full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine is characterized by the fact that the Russian Federation is waging a traditional linear war against Ukraine and using nonlinear approaches to conducting hostilities.

The characteristic features of a linear war are:

- excessive centralization of decision-making at all levels of the military organization;
- blocking the initiative at grassroots levels in the armed forces;
- building a war strategy based on direct and proportional connections between causes and consequences, obtaining significant results with the resources involved;
- a military operation is considered as a closed system;

– external factors, including possible actions of the opponent, are not fully taken into account during planning.

Modern real war is a qualitatively more complex process that involves instability, unpredictability, uncertainty, dynamism and operational efficiency.

The characteristic features of non-linear war are:

– support of the initiative at all levels of the military organization;
– building strategy and tactics using asymmetric solutions in conditions of limited resources;

– a war is considered as an unbalanced, open, nonlinear system sensitive to initial conditions with continuous feedback;

– maneuverability and ‘swarming’ which is understood as combat influence in many directions at the same time.

The use of a nonlinear approach to the conduct of hostilities is beginning to yield positive results

Conclusions and prospects for further investigations. Based on the fact that the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine is taking place in conditions where the Russian Federation and Ukraine use different approaches to planning the implementation of hostilities, it can be argued that Ukraine will gradually win on the battlefield in a conventional war. The issue of developing a nonlinear approach in the formation of strategy and tactics of advancing actions in conditions of war requires further analysis and research.

Key words: paradigm; nonlinearity; linearity; strategy; war; aggression of the Russian Federation against Ukraine.

References

1. Arzumanyan R. Metafora nelinejnosti v socialnyh sistemah. URL: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-256425.html?page=3>.
2. Arzumanyan, R. (2005). Nelinejnaya priroda vojny. *21-j VEK*. No. 1. S. 109-149.
3. Gorbulin, V. (2020). *Kak pobedit Rossiyu v vojne budushego*. Kiev: Buks. 256 s.
4. Zaluzhnyi V., Zabrodskyi M. Perspektyvy zabezpechennia voiennoi kampanii 2023 roku: ukrainskyi pohliad. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3566162-ak-zabezpeciti-voennu-kampaniu-u-2023-roci-ukrainskij-poglad.html>.
5. Latyshev K. Stratehiia nepriamykh dii B. H. Liddela Harta: vchennia «alkhimiika viiny» z Tumannoho Albionu. URL: <https://plomin.club/strategy-indirect-approach-liddell-hart/>.
6. Mik Raian: ukrainski vyavylysia maistramy viiny 21 stolittia. U nykh ye chomu povchytysia. URL: <https://texty.org.ua/fragments/106724/mik-ryan-ukrayinci-vyavylysia-majstramy-vijny-21-stolittya-u-nyh-ye-chomu-povchytysya/>.
7. Pomerantsev, P. (2015). Ukraina i pochatok «neliniinoi» viiny. *Krytyka*. No. 1–2. S. 14–23.
8. Pocheptsov H. Dyffuznaia voina s tochky zrenyia teoryy nelyneinykh y netradytsyonnykh vojn. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/19743/2017-10-01-dyffuznaya-voyna-s-tochky-zrenyia-teoryy-nelyneinykh-y-netradytsyonnykh-vojn/>.
9. Pocheptsov H. H. Stratehiia yak metodolohiia roboty z nevidomym. URL: https://pidruchniki.com/20080215/politologiya/strategiya_metodologiya_roboti_nevidomim.

10. Stratehiia «tysiachi bdzholynykh ukusiv». Ukraintsi maisterno zastosovuiut nepriamyi pidkhid u viini – WP. URL: <https://texty.org.ua/fragments/107563/stratehiya-tysyachi-bdzholynykh-ukusiv-ukrayinci-majsterno-zastosovuyut-nepriamyj-pidhid-u-vijni-wp/>

11. Ukraina vede viinu novoho typu – The Atlantic. URL: <https://texty.org.ua/fragments/107679/ukrayina-vede-vijnu-novoho-typu-the-atlantic/>.

12. Ukraina ispolzuet «strategiyu korrozii»: avstralijskij general opisal taktiku VSU. URL: <https://hvylya.net/news/261431-ukraina-ispolzuet-strategiyu-korrozii-avstraliyskiy-general-opisal-taktiku-vsu>.

13. Khoroshe osnashchennia i doktryna malo hovoriat pro te, yak armiia povedetsia na viini, – Fillips Peison OBraien. URL: <https://texty.org.ua/fragments/106207/horoshe-osnashennya-j-doktryna-malo-hovoryat-pro-te-yak-armiya-povedetsya-na-vijni-fillips-pejson-obrajyen/>.

14. Shevchuk, B. M. (2019). Paradyhma neliniinosti i pryiniattia upravlinskykh rishen. *Problemy rozvytku publichnoho upravlinnia v Ukraini: materialy nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uch.* (Lviv, 11–12 kvitnia 2019 r.) / za nauk. red. chl.-kor. NAN Ukrainy V. S. Zahorseoho, dots. A. V. Lipentseva. Lviv: LRIDU NADU. S. 85–87.